

FRANE ZAVOREO I POJAVA KLASICIZMA U ZADRU

MARIJA STAGLIČIĆ

Još uvijek nije dovoljno osvijetljen lik i djelovanje inženjera Frane Zavoreo, koji je svojim neumornim radom, znanjem i nadarenošću prošao kroz sve ratne i političke oluje kraja 18. i početka 19. stoljeća, djelujući kao šef inženjerskih i građevinskih radova sa sjedištem u Zadru. Brojne podatke o njegovu najzamašnjem poslu na obnovi i izgradnji dalmatinskih cesta u vrijeme Francuza donosi N. Duboković-Nadalini, a spominju ga I. Petricioli i D. Kečkemet.¹ Nedostaju još mnogi detalji, ali se nazire veliki značaj i uloga ovog inženjerskog kapetana u vrijeme propasti Mletačke Republike i smjenjivanja austrijske i francuske vladavine. Nemirna vremena donose nesigurnost i osiromašenje blagajni. Ipak Zavoreo maksimalno koristi ratne potrebe Austrije i Francuza da bi sagradio mnoge značajne dionice ceste kroz zapuštene krajeve Dalmatinske zagore.² Također radi na vodovodnim i melioracijskim poslovima, te se spominje kao direktor vodogradnje.³

Frane Zavoreo je pripadnik obitelji iz Šibenika. Datum njegova rođenja ne može se točno odrediti, ali prema indirektnim podacima to bi mogla biti 1749. godina.⁴ Umro je u Zadru 20. X 1882.⁵

¹ I. Petricioli, »Bilješke o umjetnosti XIX st. u Zadru«, Zadar Zbornik, Zagreb, 1964, str. 583, 584; Isti, »Zadar«, *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, Zagreb, 1966, sv. 4, str. 594; Isti, *Povijesni i umjetnički spomenici u Zadru, vodič*, Zadar, 1973, str. 64; D. Kečkemet, *Jadranska magistrala*, Zagreb, 1965, str. 7, 9, 10, 11, 12; N. Duboković-Nadalini, *Prilozi povijesti otoka Hvara*, Hvar, 1974, str. 68—79.

² Prvi podaci o gradnji ceste u zadarskoj okolici datirani su 1798. godinom, odnosno uspostavljanjem I austrijske vladavine. Nakon četiri godine Zavoreo izrađuje topografski nacrt cesta zadarskog zaleđa (nije sačuvan u Zadru), koje su izgrađene, odnosno planirane na dionicama: Zadar—Nin, Zadar—Bokanjac—Sovare—Novigrad i Obrovac, Benkovac—Lisičići—Petrova Crkva—Radučić, Babindub—Gorica—Vrana—Benkovac, Babindub—Galovac—Lišane—Jagodnja Gornja—Stankovac. (Iz spisa I austrijske vladavine, dalje: I a. v., u Historijskom arhivu u Zadru, dalje: HAZ).

³ K. Stošić, *Galerija uglednih Šibenčana*, Šibenik, 1936, str. 98.

⁴ O Zavoreovu podrijetlu govori F. A. Galvani, *Il re d'armi di Sebenico*, Venezia, 1884, str. 230. On navodi da je ime njegova oca Mihovil, što se poklapa s podacima smrtovnice iz župskog ureda Sv. Stošije u Zadru, datirane 20. X

Nije poznato gdje se školovao (a to bi vrlo lako mogla biti Venecija), ali su rano zapaženi njegovi pregledni i potanko obrazloženi nacrti, pa je 29. VII 1771. zabilježeno njegovo prvo napredovanje u službi. Tada je kao zastavnik postavljen za javnog vještaka.⁶ Šest godina kasnije postaje pogranični inženjer s činom kapetana.⁷ I nakon pada Mletačke Republike ostaje mu titula inženjerskog kapetana, s oznakom »ex veneto«. Za direktora građevinskih radova u Dalmaciji postavlja ga prva austrijska vlast zbog zasluga na cestovnim radovima na području zadarskog okruga.⁸ Francuska vlast potvrđuje njegov položaj »Ingegnere in capo in Dalmazia«, a u vrijeme II austrijske vladavine bio je direktor visokogradnje u Zadru, sve do odlaska u mirovinu 1818. godine.⁹

U suradnji s inženjerom Melchiorijem izradio je topografsku kartu Dalmacije (Venezia, Furlanetto, 1787), a 1821. je izdao *Memoria statistica sulla Dalmazia*.¹⁰ Na naslovnoj strani knjige Zavoreo se naziva »Capitanio ingegnere ex veneto e direttore provvisorio dei lavori edili e idraulici in pensione«.

Prije nego je postavljen za direktora građevinskih radova u Zadru, Zavoreo je bio cijenjen i utjecajan, te na neki način nazočan kod svih građevinskih i urbanističkih zahvata u gradu. To je posebno vidljivo prilikom izgradnje Gradskog sata (1797—99), kad je uprava grada zamolila Zavorea da dovrši gradnju koja je zbog materijalnih i drugih neprilika bila neizvediva.¹¹ Povjerenom mu je i projektiranje poštanske zgrade, a prema uputama Generalnog guvernera.¹²

1822, a i se ne poklapa s podatkom iz genealoškog stabla obitelji Zavoreo, prema navedenom djelu N. Duboković-Nadalinića, bilj. 7. Uvjerljiv je, opet, podatak iz iste bilješke, da se Zavoreo rodio u Veneciji, jer nije rođen u Šibeniku. Uz to se vezuje mogućnost školovanja u Veneciji.

⁵ Vidi bilj. 4. U smrtovnici se navodi da je umro u 73. godini života.

⁶ HAZ, Spisi generalnog prov'dura za Dalmaciju i Albaniju (dalje S. g. p.), D. Condulmer 1769—1771, libro II, carta 148.

»El ezione dell'alfier Francesco Zavoreo in Publico Perito«

»... essere capace l'Alfier Francesco Zavoreo d'esercitare l'agrimensura con tutta precisione in ogni publico, o privato incontro, ed esprimere le sue operagini in chiari, e circostanziati disegni. Stabilità di tal modo l'abilità di lui, ed atteso pure la militar condizione e la pratità (!) de suoi costumi per quindi attender dal medesimo un essato (!) e pontua e (!) servizio, ci persuademmo d'accogliere le divote istanze ... rassegnò, onde legittimamente impiegarsi in qualità di Publico Perito ...«.

⁷ HAZ, S. g. p., Gradenigo 1775—1778, libro II, carta 106—7. Zavoreo postaje »ingegnere ai Confini col titolo di Capitanio«, 18. V, 1777.

⁸ HAZ, I. a. v., prema spisu iz 1802. godine, f. XI, br. 4371.

⁹ HAZ, Protokol registrature Namjesništva, 1818. god., br. 17735.

¹⁰ K. Stošić, n. d., str. 98.

¹¹ Vidi M. Stagličić, »Izgradnja Gradskog sata u Zadru«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 16/1976—77, str. 139—144.

¹² Nacrt kuće katnice sa sobama za putnike i dodatnom strehom za kočije čuva se u HAZ, Spisi pokrajinske Intendence, 1811. god., filza XX, br. 7087.

Značajan urbanistički zahvat bila je izgradnja groblja van gradskih zidina, a Zavoreov doprinos je i ovdje bio velik. Naime, prvi pokušaj osnivanja vangradskog groblja datira iz 1802. godine, kad je Marko Vujnović, paroh »grčkog« (pravoslavnog) stanovništva u gradu, tražio »za dobrobit i zdravlje općinstva, da se nabavi teren van zidina grada, gdje bi se formiralo groblje i mala kapela za polaganje mrtvih, a bilo bi okruženo zidinom«. ¹³

Po uzoru na »grčkog« paroha, i »latinski« vikar predlaže formiranje drugog, sličnoga, za katolike, »jer samostani nisu pogodni za tu stvar«. ¹⁴

Vojna komanda upućuje molitelje da izrade odgovarajući troškovnik radova i da usklade svoja traženja sa zakonom, a lokacija može biti proizvoljna. ¹⁵

Ali sve je ostalo na tome, a tek u vrijeme francuske okupacije »Collegio di salute« predložio je propis o odlaganju mrtvac na određenoj udaljenosti od grada, što je ozakonjeno 18. siječnja 1808. godine, zakonom o smještaju groblja van naselja. ¹⁶ U to vrijeme ono još nije formirano.

Austrijska vlada je u ožujku 1820. izdala zakon po kojem se ne smije pokapati u crkvama, ¹⁷ pa je te iste godine otvoreno gradsko groblje van zidina, a njegov smještaj je u spisima opisan kao »presso la Spianata« ili »verso la Strada che conduce a Nona«. ¹⁸

To je groblje bilo, u stvari, na mjestu današnjega, koje sadašnji izgled zahvaljuje regulaciji iz 1866. ¹⁹ Groblje iz 1820. je zauzimalo površinu od 6148 kvadratnih klaftera. Odmah nakon uspostavljanja II austrijske vladavine otpočeti su pripremni radovi za njegovo podizanje, pa je 1814. osnovana komisija od pet članova u koju su ušli Paolo Tironi, Petar Pekota i Zavoreo.

U izvještaju od 29. rujna 1815. Zavoreo prilaže nacрте tlocrta i presjeka groblja te upute o izgradnji okolnog zida, glavnog ulaza, kapele i čuvarne kućice. ²⁰ Groblje je definitivno osposobljeno po-

¹³ HAZ, I. a. v., 1802. god., f. VI, br. 6389.

¹⁴ Navedeni spisi.

¹⁵ Navedeni spisi.

¹⁶ A. de Benvenuti, *Storia di Zara dal 1797 al 1918*, Milano, 1953, str. 425.

¹⁷ C. F. Bianchi, *Fasti di Zara*, Zadar, 1888, str. 132.

¹⁸ HAZ, Spisi registrature Namjesništva (dalje S. r. N.), 1820. god., f. III/8, br. 137.

¹⁹ C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, I, Zadar, 1879, str. 471.

²⁰ Isti spis, dat. 29. rujna, 1815. god. (nacrti nisu sačuvani). Zavoreo je planirao kapacitet groblja za 2000 grobova. Zatim je predlagao da se ogradni zid izradi od kamena izvađenog s tog terena i veže žbukom, a viškom zemlje, izvađene iz temelja zida, da se poravna teren. Izgleda da je inženjer Tironi zamijenio Zavoreo u komisiji, pa su on i Pekota promijenili plan i 1817. dali srušiti središnje »močire« i počeli podizati okolne zidove suhozidnom tehnikom. Zbog toga su zidovi bili nejednako visoki, a teren je ostao pun stijena i teško upotrebljiv. Zato je trebalo kupiti još 24 kvadratna klaftera zemlje.

četkom 1820, a od Zavoreova projekta malo se ostvarilo. Na ulazu su bila željezna rešetkasta vrata, a u sredini se dizao veliki križ.²¹

Ali, da se vratimo Zavoreu, utemeljitelju i širitelju klasicizma u Zadru. Radi se o projektu preuređenja Kneževe palače, što je *prvi ostvareni klasicistički zahvat u ovom gradu*. Uvođenje novog stila u glavni grad Dalmacije imalo je širi značaj na razvoj ukusa i stila u čitavoj pokrajini.

Zavoreo je izvodio razne manje popravke od 1789. godine,²² pa je njemu povjerena i procjena stanja palače u siječnju 1800.²³ Tom prilikom je trebao priložiti troškovnik potpunog popravka palače. Tada je izvršen djelomičan popravak soba na katu, kako Zavoreo kaže, *»fatto in fretta, e con Matheriali (l) non staggionati«*.²⁴ Značajno uređivanje palače uslijedilo je 1804. godine, kad je trebalo osposobiti stan za obitelj austrijskog guvernera Dalmacije i Boke Kotorske, barona Thomasa Bradyja, što je uvjetovalo sljedeće radove: usklađivanje nivoa podova triju soba u sjevernom krilu palače, formiranje balkona, vrata, prozora i pregradnih zidova, ugrađivanje peći, sanitarija i sl., zatim oblikovanje trijema koji bi povezivao sjeverno krilo palače koje gleda na Poljanu P. Zoranića s onim prema dvorištu i, konačno, natkrivanje velikog vanjskog stubišta, koje je vodilo na kat sjevernog krila palače. Prema traženim popravcima bila bi temeljito obnovljena samo polovica palače, tj., sjeverno krilo i trijem prema južnom krilu, što je sačinjavalo stan baruna de Bradyja.

Zavoreo je, međutim, napravio nacrt kompletnog popravka dvorišta i obaju krila, te prema njemu otpočeo sistematski izvoditi radove, koji su zbog nedostatka sredstava bili obustavljeni u listopadu 1804. U veljači sljedeće godine radovi se nastavljaju, nakon što je Zavoreo uvjerio pretpostavljene u neophodnost kompletnog popravka obaju krila palače i time uspio provesti svoju zamisao reprezentativne palače *»anche apparenza esterna, che da sè indichi*

²¹ C. F. Bianchi, *n. d.* Groblje je zadržalo takav izgled do 1866. kad su izgrađene arkade i podignuta kapelica s neogotičkim dekorativnim elementima.

²² HAZ, I a. v., f. XX, 3378/5205. Usporedi Misc. II, poz. 1 u kojoj se kaže: *«Alla ben nota avlività del Sig. Cap. Ingegnere viene col presente Decreto ingiunto (l) di portarsi occasionalmente in questo pubblico Palazzo sì detto del Conte, di esaminare nel medesimo tutti gli occorrenti ristauri, e di rassegnare in seguito al Governo un ben detagliato Fabbisogno delle spese che si renderanno indispensabili per il suo totale ristabilimento. Siccome in esso Palazzo è compresa anche la gran Sala, in cui i Nobili Consiglieri di questa Città tenevano una volta i loro Consigli, così converrà separare la spesa del suo ristaurato dalla rimanente per la relative anteriori deliberazioni«*. Međutim preuređenje sale nije ostvareno tom prilikom.

²³ Navedena Misc.

²⁴ HAZ, Spisi Brady, 1804. god., br. 296.

essere l'alloggio del supremo Direttore di questa Provincia». U svom objašnjenju, s priloženim nacrtima, dat. 2. veljače 1805. godine, kaže: »Moj projekt je bio da natkrijem veliko kameno stubište, napravim zatvoreni trijem unutar dvorišta, ujednačim gabarit građevine, a prema tome uskladim prozore i vrata... Da bih izvršio planirano, odmah sam srušio drveni trijem i veliko kameno stubište, iskopao temelje za pilastre s lukovima za novi trijem... ulazna vrata, ruševna i mala, mislim da je dobro otvoriti lučno, budući da su nasuprot glavnom ulazu, te bi se time slijedila simetrija.«²⁵ (T. II, IIIa, IIIb).

Postoji više dokumenata o potraživanjima i isplatama tijekom 1804. i 1805, te saznajemo da je parket za sobe izradio Giovanni Battista Panvera iz Venecije, kameno stubište je od bračkog kamena izradio kamenorezac Simon Dallacqua, ukrase stubišta (profilirani kameni rukohvat) izrađivač oltara Simon Degán, a prozorske okvire i kapke Antonio de Girolami. (T. I).

Radovi na palači su potrajali do sredine 1807, čemu su razlog nesigurna i ratna vremena, te promjene vlasti i problemi oko isplate. U mirnijim bi prilikama Zavoreo možda i ostvario svoj plan uređenja glavne sale palače (Vijećnice). Međutim, prilika za to se ukazala desetak godina kasnije, prigodom posjete austrijskog cara 1818. godine. Sačuvana su dva nacrti (iz 1816. i 1817) kojima se planira uređenje dvorane s centralno postavljenim postoljem za carevu sliku i podizanjem simetričnih orkestara i skladnih peći za grijanje. Ovo uređenje je u stvari bilo prigodno, a orkestre-balkoni drveni, tako da su predviđeni pretežno drvodjelski i kovački radovi. Oba nacrti su Zavoreova, a oblikovana su klasicistički. Posebno je minuciozan reljefni ukras balkona s ovulima i vijencem, te stupovima korintskih

²⁵ U navedenim spisima (HAZ, I a. v.), dat. 1805, detaljno opisuje izvršene radove i donosi planove kompletne pregradnje: »... il mio Progetto fù di metter al coperto la Scala grande di pietra, di farvi un Coridore chiuso nell' interno della Corte, di ridurre ad'un medesimo livello tutti li Sollerì, ed in conseguenza li Balconi e le Porte, e di farvi tutti quei comodi e restauri di cui era suscettibile il Fabbricato con quella decenza chi conviene per l'illustre Soggetto che deve abitarlo.

Per eseguire questo Piano hò subito atterato lo sdruscito Corridore di legno, e la Scala grande di pietra, escavai le fondamenta della Pilastrata degl' Archi pel nuovo Corridore, vi hò fatta di muro la fundamenta che in precedenza fortificai con palafitta, e vi hò anche posto la metà de le basi di pietra di un solo pezzo, e sicome uno delli lati di esso Corridore per conservare la Simettria della Scala, e per farvi sopra un'Antiscalla per le Ordinanze e Servitori cadeva nella Cisterna, perciò fui obbligato di vuotarne la metà aspettando li Sabbioni, per farvi nel suo fondo la Fondamenta, che per economia hà fatto ad Archi.«

Interesantna je njegova primjedba prilikom čišćenja cisterne, koja datira prvobitnu gradnju palače u 1491. godinu:

»... e dall' Inscrizione trovata nel fondo della Canna ossia Battisechio, hò rilevato che già 314 Anni fà fabbricata essa Cisterna, e probabilmente mai purgata in questo lungo intervallo di tempo.«

kapitela.²⁶ Današnji izgled Vijećnice (koncertna dvorana »Blagoje Bersa«) nastao je prilikom kasnijeg preuređenja. (T. VIa, VIb, VII.)

Iako je Zavoreo poštivao prvobitni tlocrt objekta, on je uređenjem dvorišta, stubišta i kata dao osnovni pečat čitavu kompleksu. Palača i danas ima tlocrt nepravilnog trapezastog oblika s centralnim dvorištem-cisternom, do kojeg se dolazi bočno smještenom vežom. Portal palače je nastao ranije, a može se vezati uz veći popravak koji je izvršen 1634. godine,²⁷ te se stilski veže uz spomenike visoke renesanse u Zadru (Gradska straža, Loža).

Iz nepravilnog tlocrtnog bloka palače odskakače Zavoreovo rješenje pravokutnog dvorišta, uokvireno visokim trijemom. Pravokutni zidani piloni, s lagano istaknutom kamenom bazom i pravokutnim kapitelima, nose 14 bogato profiliranih lukova s ukrasnim zaglavnim kamenom.

Veliko stubište je smješteno sa sjeverne i zapadne strane dvorišta, zbog čega lučni otvori prelaze u slijepe lukove, nošeni pilastrima, i to dva sa sjeverne i tri sa zapadne strane. Pripadajuće zidne plohe su otvorene s tri jednostavna pravokutna prozora, a na sjevernoj strani jednim kružnim otvorom i polukružno nadvijenim prozorom. Ritam polukružnih lukova i luneta u prizemlju zamjenjuje smireni niz jednostavnih prozora na katu. Oni su od prizemlja odvojeni plitkim vijencem nad lukovima i uokvireni identičnim vijencima potprozornika i natprozornika. Prema prvobitnom nacrtu bile su naglašene vertikalne osi pomoću lezena što su slijedile širinu prozora.

Zavoreovo ostvarenje utjecalo je na kasnije pregradnje, pa drugi projektanti nastoje uskladiti svoje ideje s postojećom dominantom dvorišta. Tako Cesare Nievo 1825. projektira gradnju

²⁶ Plan preuređenja sale iz 1817/18. nalazi se u HAZ, Inventar raznih nacrtu građevinskih objekata (III/P-30), a objavio ga je I. Petricioli u Zborniku *Zadar*, str. 584. On je nešto bogatiji od nacrtu iz 1816, koji je opet interesantan zbog detaljnog opisa ornamentalnog ukrasa, koji nam govori u prilog Zavoreovu potpunom klasicističkom opredjeljenju. Nacrt je u zadarskom Arhivu, u S. r. N., f. X/1, sv. 114. Tu je i opis orkestre:

»Sei collone di legno con capitello corintio dell'altezza cadauna di K. 1.4.0. e del diametro di piedi 1.2., tra materiale, fattura da marangon, fornitore ed intagliatore per cadauna.

Sei contrapilastru con mezza base e mezzo capitello simile alle collone per cadauno.

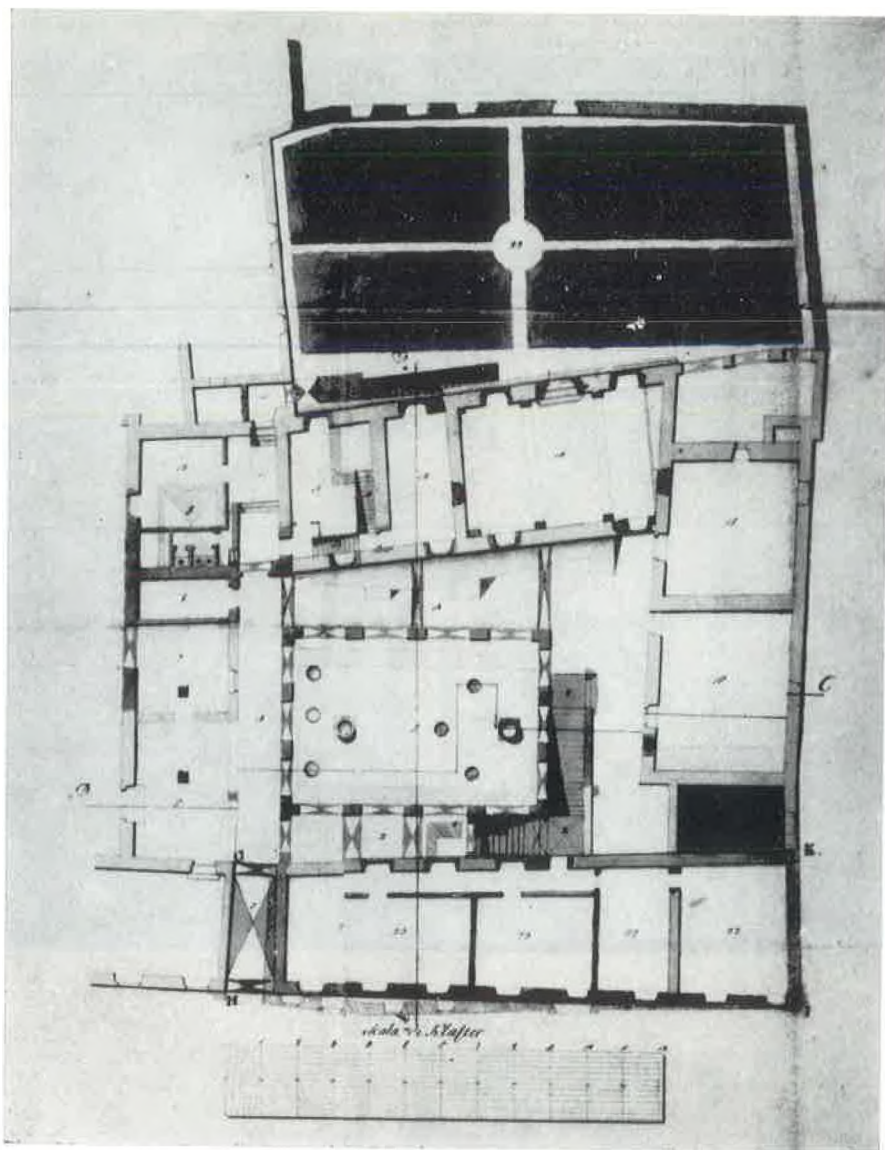
Parapetto sopra le dette Collone della lunghezza di Klafter 0.3.9. con architrave, ovolo intagliato e cimasa intagliata a foglie, ed il parapetto pur intagliato a basso rilievo.«

Zanimljivo je da je arhitekt B. Mazzoli predlagao preuređenje ove sale u plesnu dvoranu 1809. godine, kad je kao pristav kod generalnog direktora građevinskih radova surađivao sa Zavoreom. Taj projekt nije sačuvan, ali nam je poznato Mazzo'ijevo klasicističko obrazovanje. Vidi HAZ, Spise pokrajinske Intedence, 1809. god., Tit. IV, R. 4.

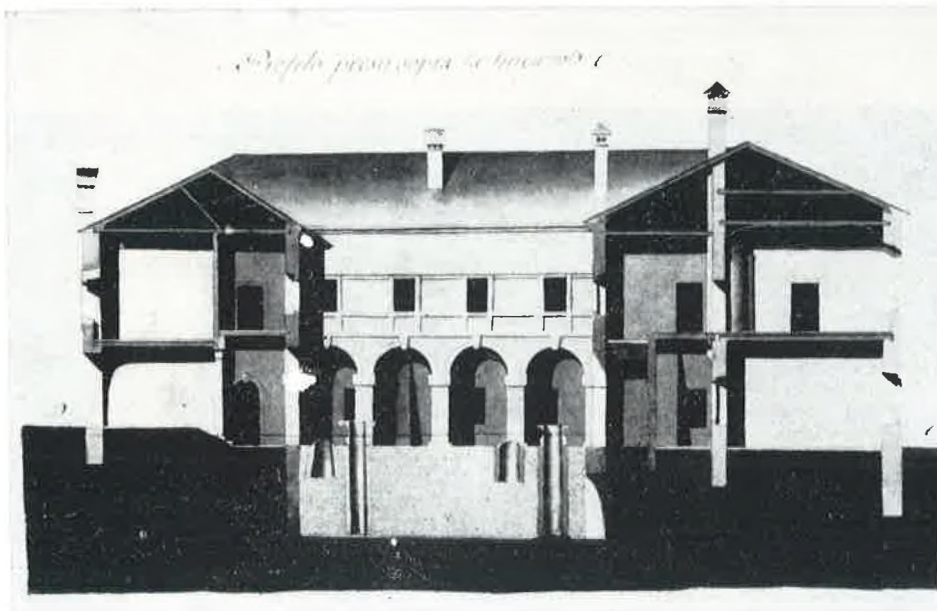
²⁷ HAZ, S. g. p., F. Zen, 1633—1635, libro unico, C. 232, 384.

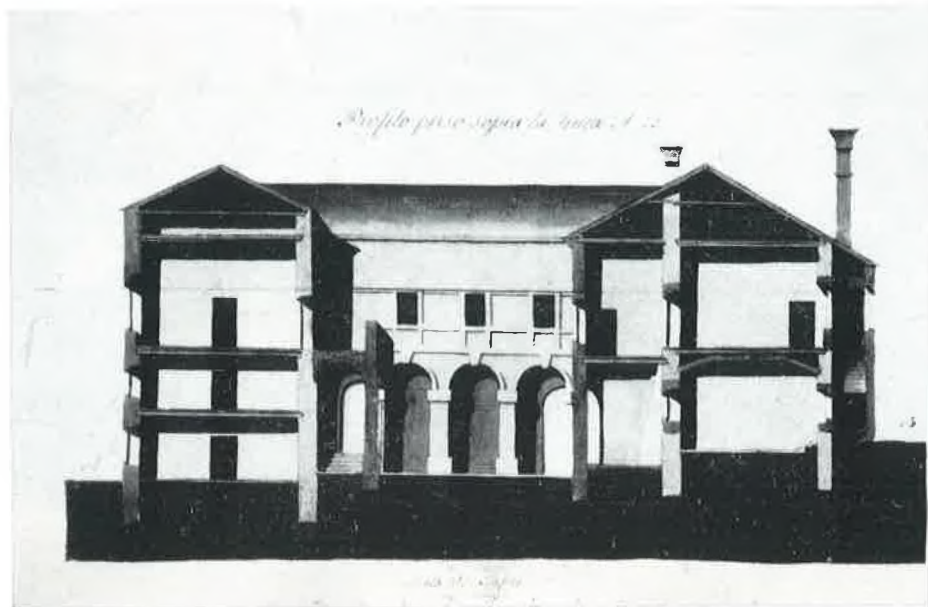
Veliko stubište Kneževe palače

Tlocrt pregradnje Kneževe palače, 1804. godina

Presjek Kneževe palače iz 1804. godine (južno-istočno-sjeverozapad).

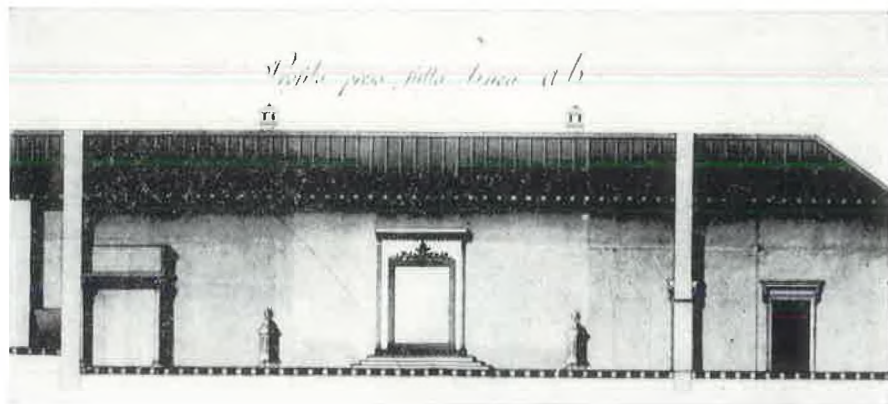
Presjek Kneževe palače iz 1804. godine (sjevero-istočno-jugo-zapad).

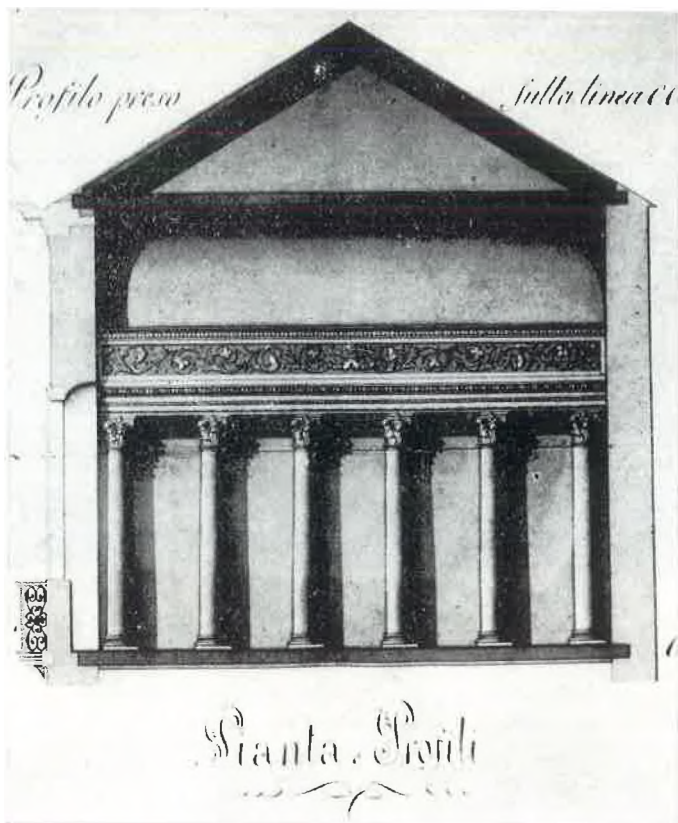
Veža Kneževe palače

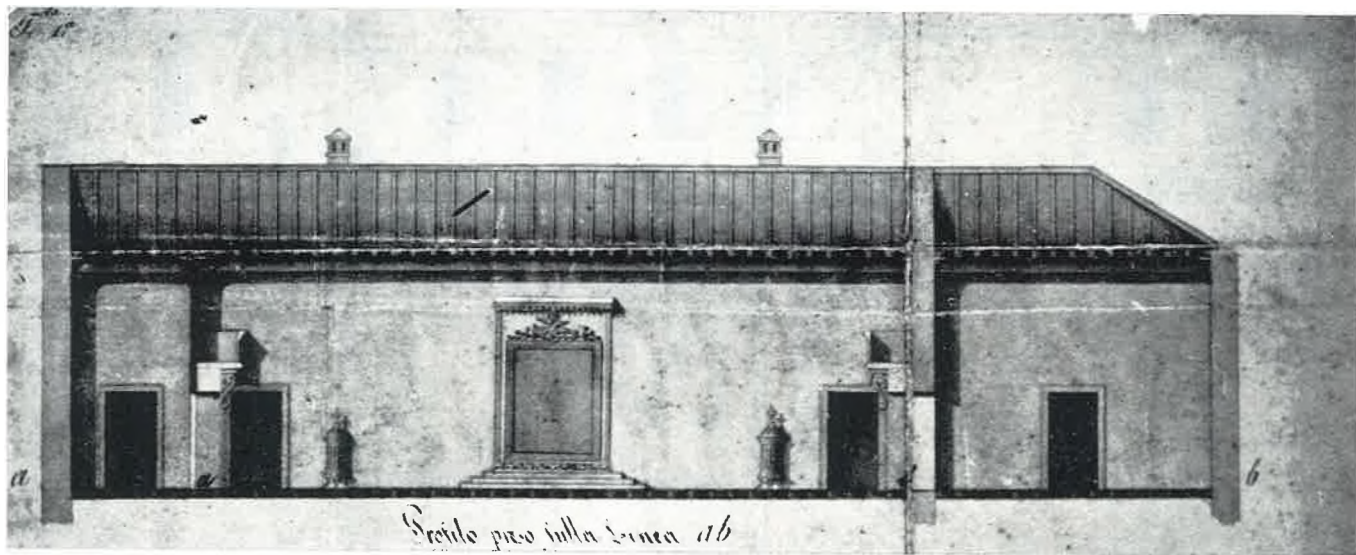
Arkade dvorišta Kneževe palače

Nacrt uređenja Vijećnice, presjek, 1816. godina

Nacrt uređenja Vijećnice, detalj orkestre, 1816. godina

Nacrt uređenja Vijećnice, presjek, 1817. godina

Nacrt za preuređenje dvorišta Nadbiskupske palače, 1827. godina

arhiva u jugozapadnom dvorištu, zvanom »corte della cavallerizza«. Projekt nije ostvaren, a primjer je jednostavnog, strogo simetričnoga klasicističkog nacрта.²⁸ Profinjena profilacija glavnog stubišta govori nam da je oltarist S. Degan također upoznat sa suvremenim stilskim strujanjima, a ne smijemo zaboraviti da se 1805. za katedralu uvozi oltar Pietra Onega iz Venecije, koji ima sve odlike navedenog stila.²⁹

Zavoreov klasicizam nije stil vitkosti i ljupkosti, on je reprezentativan i težak. Utisak je solidnoga, skladnog i umjerenoga. Komparirajući ga s kasnijim klasicističkim trijemom Nadbiskupske palače iz 1832. godine, koji je slične tlocrtne koncepcije osjetit ćemo arhaičnost, ali i izvornost stila Frane Zavorea, koji možda i nije bio školovan u klasicističkom duhu, ali je bio napredan i suvremen u svim svojim idejama, rješenjima i projektima. (T. IV, V, VIII.)

²⁸ HAZ, Inventar ..., III/P-50. Nievovi projekti iz nešto kasnijeg razdoblja su neogotički.

²⁹ C. F. Bianchi, n. d., str. 111—112.

M. STAGLIČIĆ

Marija Stagličić: FRANE ZAVOREO AND THE APPEARANCE
OF CLASSICISM IN ZADAR

S u m m a r y

Frane Zavoro, who is one of the descendants of a Šibenik family, was born in Venice in the middle of 18th century and died on October 20, 1822 in Zadar. He worked in Zadar and in the wider area of Dalmatia in the time of Venetian Republic and later under Austrian and French occupation. His work on roads, bridges and melioration was remarkable. He was equally gifted as an architect and from 1804—07 he realized the first classicistic project in Zadar — the restauration of Duke's palace.